

FUQAROLIK PROTSESSUAL HUQUQINING TUSHUNCHASI, PREDMETI VA METODLARI.

Toshkent davlat transport universiteti

4-bosqich talabasi

Abdirashidov Shohjahon

THE CONCEPT, SUBJECT AND METHODS OF CIVIL PROCEDURAL LAW.

4th year student of

Tashkent State Transport University

Abdirashidov Shohjahon

ANNOTATSIYA

Mazkur diplom ishi “Fuqarolik protsessual huquqining tushunchasi, predmeti va metodlari” mavzusiga bag‘ishlangan bo‘lib, unda fuqarolik protsessual huquqining nazariy asoslari, huquq tizimidagi o‘rni va amaliy ahamiyati kompleks tarzda yoritiladi. Tadqiqot ishida fuqarolik protsessual huquqi mustaqil huquq sohasi sifatida tahlil qilinib, uning tushunchasi, tartibga solish predmeti hamda protsessual-huquqiy ta’sir etish metodlari ilmiy va normativ manbalar asosida ochib beriladi.

Ishda, avvalo, fuqarolik protsessual huquqining mohiyati va vazifalari O‘zbekiston Respublikasining amaldagi qonunchiligi, xususan O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi hamda O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolik protsessual kodeksi normalari asosida tahlil qilinadi. Fuqarolarning buzilgan yoki nizolashilayotgan huquq va qonuniy manfaatlarini sud orqali himoya qilish mexanizmi, odil sudlovni amalga oshirish

prinsiplari, sudlovga doir umumiy qoidalar ilmiy-nazariy hamda amaliy jihatdan asoslab beriladi.

Tadqiqot predmetini fuqarolik ishlarini sudda ko‘rish va hal etish jarayonida yuzaga keladigan protsessual-huquqiy munosabatlar tashkil etadi. Ushbu munosabatlarning subyektlari (sud, taraflar, uchinchi shaxslar va boshqa protsess ishtirokchilari), ularning protsessual huquq va majburiyatlari, protsess bosqichlari va sud hujjatlarining huquqiy tabiati atroflicha o‘rganiladi. Shuningdek, fuqarolik protsessual huquqining boshqa huquq sohalari, jumladan, fuqarolik huquqi, ma‘muriy huquq va xo‘jalik protsessual huquqi bilan o‘zaro bog‘liqligi ochib beriladi.

Ishda fuqarolik protsessual huquqining metodlari alohida ilmiy tahlil qilinadi. Xususan, imperativ (majburiy) va dispozitiv (erkinlikka asoslangan) metodlarning o‘zaro uyg‘unligi, sudning boshqaruv va nazorat vakolatlari, taraflarning protsessual tashabbuskorligi hamda tortishuvlilik prinsipi doirasidagi o‘rni yoritiladi. Protsessual tenglik, oshkoralik, qonuniylik va mustaqillik kabi tamoyillar huquqiy asoslar bilan tahlil qilinadi.

Mazkur diplom ishining ilmiy yangiligi fuqarolik protsessual huquqining tushunchasi, predmeti va metodlarini zamonaviy sud-huquq islohotlari kontekstida tizimli ravishda o‘rganish va ularni takomillashtirish bo‘yicha xulosalar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot natijalari fuqarolik protsessual qonunchiligini rivojlantirish, sud amaliyotini takomillashtirish hamda yuridik ta‘lim jarayonida nazariy manba sifatida foydalanish uchun xizmat qiladi.

Diplom ishining amaliy ahamiyati shundaki, unda ilgari surilgan taklif va tavsiyalar fuqarolik ishlarini ko‘rishda protsessual samaradorlikni oshirish, sud orqali huquqlarni himoya qilish mexanizmini yanada takomillashtirishga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: Fuqarolik protsessual huquqi, protsessual-huquqiy munosabatlar, fuqarolik protsessual huquqining predmeti, fuqarolik protsessual huquqining metodlari,

imperativ metod, dispozitiv metod, sud orqali huquqlarni himoya qilish, odil sudlov prinsiplari, tortishuvlilik prinsipi, protsessual tenglik.

Abstract

This graduation thesis is devoted to the topic “The Concept, Subject and Methods of Civil Procedural Law” and comprehensively examines the theoretical foundations, role in the legal system, and practical significance of civil procedural law. The research analyzes civil procedural law as an independent branch of law, revealing its concept, subject of regulation, and methods of procedural legal regulation on the basis of scientific and normative sources.

First of all, the essence and objectives of civil procedural law are examined on the basis of the current legislation of the Republic of Uzbekistan, particularly the Constitution of the Republic of Uzbekistan and the Civil Procedural Code of the Republic of Uzbekistan. The mechanism for judicial protection of violated or disputed rights and legitimate interests of citizens, the principles of administration of justice, and the general rules of judicial proceedings are substantiated from both theoretical and practical perspectives.

The subject of this research consists of procedural legal relations arising in the course of hearing and resolving civil cases in courts. The participants of these relations (the court, parties, third persons, and other procedural participants), their procedural rights and obligations, stages of proceedings, and the legal nature of judicial acts are thoroughly analyzed. Furthermore, the interrelation of civil procedural law with other branches of law, including civil law, administrative law, and economic procedural law, is examined.

The methods of civil procedural law are analyzed separately within the study. In particular, the combination of imperative (mandatory) and dispositive (party-autonomy-based) methods, the court’s managerial and supervisory powers, the procedural initiative of the parties, and the role of the adversarial principle are discussed. Fundamental

principles such as procedural equality, openness, legality, and judicial independence are examined with proper legal justification.

The scientific novelty of the thesis lies in the systematic study of the concept, subject, and methods of civil procedural law in the context of modern judicial and legal reforms, as well as in the development of proposals for further improvement. The results of the research may serve as a theoretical source for improving civil procedural legislation, enhancing judicial practice, and supporting legal education.

The practical significance of the thesis is reflected in the proposals and recommendations aimed at increasing procedural efficiency in civil proceedings and further strengthening the mechanism of judicial protection of rights.

Keywords; Civil procedural law, procedural legal relations, subject of civil procedural law, methods of civil procedural law, imperative method, dispositive method, judicial protection of rights, principles of justice, adversarial principle, procedural equality.

Kirish

Fuqarolik protsessual huquqi zamonaviy huquq tizimining muhim va mustaqil tarmoqlaridan biri bo'lib, u fuqarolarning buzilgan yoki nizolashilayotgan huquq va qonuniy manfaatlarini sud orqali himoya qilish tartibini belgilaydi. Huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati sharoitida sud hokimiyatining samarali faoliyati, avvalo, fuqarolik protsessual normalarning aniqligi va mukammalligiga bog'liqdir. Shu bois fuqarolik protsessual huquqining tushunchasi, predmeti va metodlarini nazariy hamda amaliy jihatdan chuqur o'rganish dolzarb ilmiy masalalardan biri hisoblanadi.

Fuqarolik protsessual huquqi sud tomonidan fuqarolik ishlarini ko'rish va hal etish jarayonida yuzaga keladigan protsessual-huquqiy munosabatlarni tartibga soladi. Mazkur munosabatlar sud, taraflar va boshqa protsess ishtirokchilari o'rtasida vujudga keladi hamda ular o'zining huquqiy mazmuni, subyektlari va protsessual shakli bilan ajralib turadi. Fuqarolik protsessual huquqining asosiy manbalari sifatida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi hamda O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik protsessual

kodeksi muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu normativ-huquqiy hujjatlar odil sudlovni amalga oshirishning asosiy prinsiplari va tartibini belgilab beradi.

Mazkur maqolaning maqsadi fuqarolik protsessual huquqining ilmiy tushunchasini aniqlashtirish, uning huquqiy tartibga solish predmetini belgilash hamda qo'llaniladigan metodlarni tahlil qilishdan iborat. Shuningdek, maqolada imperativ va dispozitiv metodlarning o'zaro uyg'unligi, protsessual tenglik va tortishuvlilik prinsiplari doirasidagi o'rnini ilmiy asosda yoritiladi.

Ushbu tadqiqot fuqarolik protsessual huquqining nazariy asoslarini mustahkamlash, amaldagi qonunchilikni takomillashtirish hamda sud amaliyotida yuzaga kelayotgan muammolarni ilmiy jihatdan tahlil qilishga xizmat qiladi.

Mavzuning dolzarbligiHuquqiy davlat va kuchli fuqarolik jamiyati barpo etish sharoitida fuqarolarning buzilgan yoki nizolashilayotgan huquq va qonuniy manfaatlarini samarali sud himoyasi bilan ta'minlash ustuvor vazifalardan biridir. Sud hokimiyatining mustaqilligi va odil sudlovning ta'minlanishi bevosita fuqarolik protsessual huquqi normalarining mukammalligi va amaliy samaradorligiga bog'liqdir.Mamlakatimizda sud-huquq tizimini isloh qilish jarayonida fuqarolik ishlarini ko'rish tartibini takomillashtirish, protsessual muddatlarni maqbullashtirish va taraflarning protsessual huquqlarini kengaytirish masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi hamda O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik protsessual kodeksi normalarining mazmun-mohiyatini chuqur ilmiy tahlil qilish zarurati yuzaga keladi. Shu sababli fuqarolik protsessual huquqining tushunchasi, predmeti va metodlarini nazariy hamda amaliy jihatdan o'rganish dolzarb ilmiy masala hisoblanadi.Tadqiqotning maqsadi va vazifalariMaqolaning asosiy maqsadi fuqarolik protsessual huquqining tushunchasi, predmeti va metodlarini ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilish hamda ularning huquq tizimidagi o'rnini aniqlashdan iborat.Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:fuqarolik protsessual huquqining tushunchasi va huquqiy mohiyatini aniqlashtirish;uning huquqiy tartibga solish predmetini tavsiflash;fuqarolik protsessual-huquqiy munosabatlarning o'ziga xos xususiyatlarini ochib berish;imperativ va dispozitiv

metodlarning mazmuni hamda o‘zaro uyg‘unligini tahlil qilish; fuqarolik protsessual huquqining asosiy prinsiplari va ularning amaliy ahamiyatini yoritish. Tadqiqot obyekti va predmeti Tadqiqot obyekti sifatida fuqarolik sud ishlarini yuritish jarayonida vujudga keladigan ijtimoiy-huquqiy munosabatlar majmui olinadi. Tadqiqot predmeti esa fuqarolik protsessual huquqining tushunchasi, predmeti, metodlari va prinsiplari bilan bog‘liq nazariy qarashlar, normativ-huquqiy hujjatlar hamda sud amaliyoti materiallaridan iborat. Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot jarayonida umumilmiy va xususiy-huquqiy metodlardan foydalanildi. Xususan, tahlil va sintez, tizimli yondashuv, qiyosiy-huquqiy tahlil, formal-yuridik tahlil hamda mantiqiy yondashuv metodlari qo‘llanildi. Ushbu metodlar fuqarolik protsessual huquqining nazariy asoslarini chuqur o‘rganish va mavjud qonunchilik normalarini ilmiy jihatdan tahlil qilish imkonini beradi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi Tadqiqotning ilmiy yangiligi fuqarolik protsessual huquqining tushunchasi, predmeti va metodlarini zamonaviy sud-huquq islohotlari kontekstida kompleks tahlil qilish, shuningdek, ularning o‘zaro bog‘liqligi va amaliy ahamiyatini tizimli ravishda asoslab berishda namoyon bo‘ladi. Shuningdek, fuqarolik protsessual huquqida imperativ va dispozitiv metodlarning uyg‘unligi hamda ularning protsessual tenglik va tortishuvlilik prinsiplari bilan o‘zaro aloqasi chuqur tahlil qilinadi.

1-BOB. Fuqarolik protsessual huquqining tushunchasi. Fuqarolik protsessual huquqi fuqarolarning shaxsiy, siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy huquqlarini, erkinliklari va manfaatlarini, shuningdek, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, jamoat birlashmalari va fuqarolar o‘zini o‘zi boshqarish organlarining huquqlari hamda qonun bilan qo‘riqlanadigan manfaatlarining sud orqali himoya qilinishini ta‘minlaydi. Fuqarolik protsessual huquqi — o‘zida fuqarolik ishlari bo‘yicha odil sudlovni amalga oshirish jarayonida sud va protsessning boshqa ishtirokchilari o‘rtasida yuzaga keladigan ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladigan protsessual normalar tizimini jamlagan huquq sohasi hisoblanadi. Fuqarolik protsessual huquq normalari sud protsessini olib borish tartibini belgilaydi, mazkur tartibni buzuvchi fuqarolik protsessual munosabatning har bir subyekti

uchun muayyan choralarni nazarda tutadi. Fuqarolik protsessual huquqi normalarining huquqiy tartibga solish obyektini fuqarolik ishlari bo'yicha sud ishlarini yuritish sohasidagi ijtimoiy munosabatlar tashkil qiladi. Fuqarolik protsessual huquqi huquqning mustaqil tarmog'i bo'lgani bois, huquqiy tartibga solishning o'ziga xos maxsus predmetiga ega. Shu o'rinda fuqarolik protsessual huquqi predmetining fuqarolik protsessining predmeti bilan o'zaro farqli jihatlarini ajrata bilish lozim. Masalan, sud tomonidan odil sudlovni amalga oshirish maqsadida sudda ko'rilayotgan muayyan fuqarolik ishi fuqarolik protsessining predmeti hisoblanadi. Yuridik lug'atlarda e'tirof etilishicha, fuqarolik ishi Fuqarolik protsessual huquqining manbalari fuqarolik sud ishlarini yuritish tartibini belgilovchi fuqarolik protsessual normalardan iborat bo'lgan O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlari hamda O'zbekiston Respublikasi ishtirokidagi xalqaro shartnomalar hisoblanadi.

¹Fuqarolik protsessual huquqining asosiy manbai o'zida sud ishlarini yuritishning muhim prinsiplarini mustahkamlagan O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi hisoblanadi (11, 106, 107, 108, 110, 112, 113, 114, 115, 116-moddalari). Konstitutsiya fuqarolik protsessual qonunchilikning rivojlanishidagi muhim huquqiy bazadir. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi mamlakatimizning haqiqiy mustaqil davlat maqomiga ega ekanligiga qonuniy asos soldi, uning tegishli normalarida jamiyat tuzilishida va davlat qurilishida, fuqarolarning huquq va erkinliklarga erishishida sodir bo'lgan tub o'zgarishlar o'z aksini topdi va mustahkamlandi. Fuqarolik protsessual huquqining navbatdagi muhim manbai 1997-yil 30-avgust kuni qabul qilingan va 1998-yil 1-yanvardan e'tiboran, amalga kiritilgan O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik protsessual kodeksi hisoblanadi. Mazkur kodeksda sudda fuqarolik ishlarini ko'rish va hal etish tartibini batafsil ifoda etuvchi fuqarolik protsessual huquqining normalari mustahkamlangan. Unda sud ishlarini yuritishning asosiy prinsiplari mustahkamlab qo'yilgan, sud qarorlari ustidan shikoyat va

¹ Toshkent

«ILM ZIYO»

2012 6-8 betlar

protest keltirish institutlari o'z ifodasini topgan, shuningdek, odatdagi sud ishlarini yuritishdan o'zgacha bo'lgan, sud ishlarini ixchamlashtirilgan tartibda ko'rish va hal etish, ya'ni sirtidan hal qiluv qarori chiqarish, buyruq tartibida ish yuritish instituti o'rin olgan. Fuqarolik protsessual huquqining muhim manbai sifatida 2000-yil 14-dekabrda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining «Sudlar to'g'risida»gi Qonuni (yangi tahriri)¹ muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur Qonunning qabul qilinishi umumiy yurisdiksiya sudlarining ixtisoslashuvini qonuniy jihatdan mustahkamladi. Qonun besh bo'limdan iborat bo'lib, unda umumiy qoidalar, umumiy yurisdiksiya sudlari, O'zbekiston Respublikasining xo'jalik sudlari, sudyalarning maqomi hamda yakunlovchi qoidalar o'z ifodasini topgan. Fuqarolik protsessual huquqining manbasi sifatida fuqarolik protsessining alohida yo'nalishlarini tartibga soladigan boshqa qonun hujjatlari ham muhim ahamiyatga ega. Fuqarolik protsessual huquqining bunday manbalari sifatida O'zbekiston Respublikasining 1995-yil 30-avgustda qabul qilingan «Fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini buzadigan xatti-harakatlar va qarorlar ustidan sudga shikoyat qilish to'g'risida»gi Qonuni¹ 2 ko'rsatish mumkin. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasining 2001-yil 29-avgustdagi «Prokuratura to'g'risida»gi Qonuni (yangi tahriri)³, «Sud hujjatlari va boshqa organlar hujjatlarini ijro etish to'g'risida»gi Qonuni⁴ shular jumlasidandir. Ayrim toifadagi fuqarolik ishlarini sudda ko'rish tartibini belgilovchi protsessual normalar o'z ifodasini topgan bir qator kodekslar ham fuqarolik protsessual huquqining manbasi hisoblanadi. Xususan, O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi, Mehnat kodeksi, Oila kodeksi, Uy-joy kodeksi, Soliq kodeksi² shular jumlasidandir. Birgina Fuqarolik kodeksi fuqarolik huquqlarini sud orqali himoya qilish shakllarini (10-modda), fuqaroni sud tartibida muomalaga layoqatsiz deh topish (30-modda), fuqaroning muomala layoqatini cheklash (31-modda), fuqaroni bedarak

² Toshkent

«ILM ZIYO»

2012 6-8 betlar

yo‘qolgan deb topish (33-modda), fuqaroni vafot etgan deb e‘lon qilish (36-modda) asoslarini nazarda tutadi. Fuqarolik protsessual huquqining manbalari sifatida O‘zbekiston Respublikasi qo‘shilgan xalqaro shartnomalar ham e‘tirof etiladi. Fuqarolik protsessual huquqining manbalari sifatida qonunosti normativ-huquqiy hujjatlar, xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmon va qarorlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari ham e‘tirof etiladi. Fuqarolik protsessual huquqining tizimi. Fuqarolik protsessual huquqining barcha qoidalari bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, uning tizimini tashkil qiladi. Ushbu tizimda umumiy, alohida va maxsus ahamiyat kasb etuvchi normalar mavjud bo‘lib, ular birgalikda fuqarolik protsessual huquqining tizimini hosil qiladi. Fuqarolik protsessual huquqi tarkibida birinchi instansiya, apellatsiya va kassatsiya tartibida ish yuritish, qonuniy kuchga kirgan sud qarorlarini nazorat tartibida qayta ko‘rish, sud qarorlarini ijro etish bosqichlarini tartibga soluvchi, umuman fuqarolik protsessining barcha bosqichlari uchun xos bolgan umumiy qoidalami ajratish mumkin. Bu esa fuqarolik protsessual huquqi tizimini quyidagi ikki qismga: Umumiyva Maxsus qismga ajratish mumkinligini ko‘rsatadi. Fuqarolik protsessual huquqining Umumiy qismida Fuqarolik protsessual kodeksining «Umumiy qoidalar» deb nomlangan birinchi bo‘limida mustahkamlangan quyidagi institutlar nazarda tutiladi: sudya va protsessning boshqa ishtirokchilarini rad qilish, sudga taalluqli ishlar, protsess ishtirokchilari, dalillar, sud xarajatlari, sud jarimalari, protsessual muddatlar, sud xabarnomalari va chaqiruvlari. Fuqarolik protsessual huquqining Maxsus qismi — protsessning turli bosqichlarini (birinchi instansiya sudida ish yuritish, sud qarorlari ustidan shikoyat berish va ularni qayta ko‘rish, sud qarorlarining ijrosini) tartibga soluvchi, shuningdek, fuqarolik protsessida chet el fuqarolari va tashkilotlari, fuqaroligi bo‘lmagan shaxslar ishtiroki masalasini nazarda tutuvchi normalar yig‘indisidan iborat. Boshqacha qilib aytganda, Maxsus qismda fuqarolik ishlarining ayrim turkumlarini ko‘rish, hal qilish uchun va fuqarolik jarayonining ayrim bosqichlari uchun maxsus ahamiyatga ega bo‘lgan huquqiy me‘yorlar bayon etiladi’.

2-qism. Fuqarolik sud ishlarini yuritishning turlari. Mamlakatimiz fuqarolik protsessual qonunchiligi fuqarolik sud ishlarini yuritishning bir qator turlarini nazarda tutadi. Bular buyruq tartibidagi ishlar; da’vo tartibidagi ishlar; organlar va mansabdor

shaxslar xatti-harakatlari (qarorlari) ustidan shikoyatlar bo'yicha ishlar; alohida tartibda ko'riladigan ishlardir (FPKning 2-moddasi). Mazkur sud ishlarini yuritish turiari fuqarolik ishlarining moddiy-huquqiy xususiyatlariga ko'ra belgilanadi.

Buymq tartibidagi ishlar. Sud buyrug'i ishni mazmunan ko'rmasdan, mayjud yozma hujjatlarasosida chiqariladi. Sudya ushbu holatda guvoh ³ko'rsatmalarini, ekspert xulosalarini tekshirmaydi, taraflarning tushuntirishlari va uchinchi shaxslarning bayonotlarini eshitmaydi.

Sud buyrug'ini chiqarish uchun qator shartlar mavjud bo'lishi talab etiladi. Birinchi shart shundan iboratki, undiruvchi sud buymg'ini chiqarish to'g'risidagi ariza bilan birga qarzdoming o'z zimmasiga olgan majburiyatini tasdiqlovchi hujjatlarni taqdim etishi shart. Taqdim etilgan hujjatlar ishning mohiyatini o'zida to'laqonli aks ettirishi ikkinchi shartdir. Uchinchi shart esa, nizoning mavjud bo'lmasligi. Uchinchidan, sud buymg'i faqat qonunda belgilangan asoslar (FPKning 2382-moddasi) mavjud bo'lgandagina chiqariladi. Sud buyrug'i nizosiz talablar yuzasidan chiqarilib, qonunda belgilanmagan asoslar yuzasidan chiqarilishi mumkin emas. To'rtinchidan, buymq tartibida ish yuritish jarayonida taraflar sifatida undiruvchi va qarzdor e'tirof etiladi. Beshinchidan, sud buyrug'i ijro hujjati kuchiga ega bo'lib, sud hujjatlarini ijro etish uchun qonunda belgilangan tartibda amalga oshiriladi.

Da'vo tartibida ko'riladigan ishlarning o'ziga xos xususiyati shundaki, bunda muayyan huquq to'g'risidagi nizo mavjud bo'ladi. Sudda da'vo ishlarining yuritilishi — da'vo talabini qo'zg'atish paytidan e'tiboran boshlanadi. Buzilgan yoki nizolashilayotgan fuqarolik huquqini himoya qilish to'g'risidagi talab sifatida ko'riladigan da'vo — sud

³ Toshkent

«ILM ZIYO»

2012 12-15 betlar

ish ko'rishning predmeti bo'lib, da'voning dalillar asosida isbotlanishiga qarab sud tomonidan qanoatlantiriladi yoki rad qilinadi.

Shuningdek, da'vo tartibidagi ishlarning o'ziga xos xususiyati shundaki, taraflar o'zaro teng bo'lgan fuqarolik, mehnat, oila, uy-joy va boshqa huquqiy munosabatlarga doir nizolar bo'yicha buzilgan huquq yoki qonuniy manfaatlarni himoya qilish uchun sudga murojaat qiladilar. Bu turdagi fuqarolik ishlarida manfaatdor shaxsning da'vo arizasi yagona asos bo'lib hisoblanadi. Da'vo asli arabcha so'z bo'lib, o'z haq-huquqlarini himoya etish haqida sud orqali yoki boshqa yo'llar bilan qo'yilgan talabdir. Fuqarolik protsessida da'volar turli xil mazmunda bo'lib, ularni bir-biridan ajratish uchun tegishli mezonlar mavjud. Bular da'voning tarkibiy qismlari, ya'ni elementlari bo'lib, ular asosan da'voning predmeti va da'voning asosiga bo'linadi. Da'voning predmeti da'vogarning talabi bo'lib, u sud orqali javobgardan talab qilinayotgan narsadan iborat. Da'vogarning javobgardan muayyan haq undirish to'g'risidagi talabi shunga misol bo'la oladi. Da'voning asosi esa da'vo talabini tasdiqlaydigan dalillardan iborat bo'lib, da'vogar o'z talabining nimaga asoslanganligini va uni tasdiqlaydigan dalillarni da'vo arizasida ko'rsatib o'tishi lozim. Da'vo tartibida ko'riladigan ishlar o'zining quyidagi xususiyatlari bilan boshqa turdagi fuqarolik ishlarini yuritishdan farqlanadi: • mazkur toifadagi ishlarda da'vogar va javobgar hamda ayrim hollarda uchinchi shaxslar ham ishtirok etadi; • taraflar fuqarolik ishini o'zaro kelishuv bitimi tuzish orqali tugatishga erishishlari mumkin bo'ladi; • fuqarolik protsessining muhim institutlari: da'vodan voz kechish, da'voni tan olish, da'voni ta'minlash, qarshi da'vo qo'zg'atish kabilar aynan mazkur sud ishlarini yuritish jarayonida qo'llaniladi; • da'vo tartibida ko'riladigan ishlar bo'yicha sirdan hal qiluv qarori chiqarish mumkin va h.k. Organlar va mansabdor shaxslarning xatti-harakatlari (qarorlari) ustidan berilgan shikoyat va arizalar bo'yicha ish yuritish. Davlat organlari va boshqa organlar, shuningdek, mansabdor shaxslarning xatti-harakatlari (qarorlari) ustidan berilgan shikoyat va arizalar 13 www.ziyouz.com kutubxonasi bo'yicha ish yuritish tartibi FPKning 3-kichik bo'limi (26— 29-boblar)da nazarda tutilgan. Bu turdagi fuqarolik ishlarining o'ziga xos xususiyatlari shundan iboratki, bunda protsess ishtirokchilarining munosabatlari davlat boshqaruvi organlarining faoliyati bilan bog'liq holda ko'riladi va bu to'g'ridagi

shikoyatlar faqat qonunda to‘g‘ridan to‘g‘ri nazarda tutilgan hollardagina sudga taalluqli bo‘ladi. Fuqarolarning ishtiroki bilan bo‘ladigan bunday ishlarni ko‘rib hal etishning sud tartibi sudsiz ma‘muriy ⁴tartibda ko‘riladigan ishlarga nisbatan muayyan ustunliklarga ega bo‘lishi fuqarolik ishlarining to‘g‘ri hal qilinishi uchun muhim kafolatlar yaratilganligi, fuqarolar, davlat va boshqa idoralarning huquq va qonuniy manfaatlari jiddiy qo‘riqlanishi bilan farqlanadi. Davlat organlari va boshqa organlar, shuningdek, mansabdor shaxslarning xatti-harakatlari (qarorlari) ustidan berilgan shikoyat va arizalar bo‘yicha ish yuritish fuqarolik sud ishlarini yuritishning umumiy qoidalarini bo‘yicha sudga ko‘riladi. Fuqarolik sud ishlarini yuritishning ushbu turi o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Mamlakatimiz fuqarolik protsessual qonunchiligi bo‘yicha mansabdor shaxslar xatti-harakatlari (qarorlari) ustidan shikoyatlar bo‘yicha ishlarga quyidagilarni kiritish mumkin: • fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini buzadigan xatti-harakatlar va qarorlar ustidan shikoyatlar; • notariusning, fuqarolik holati aktlarini qayd qilish organining muayyan harakatlarni bajarishni rad etganligi yoki noto‘g‘ri bajarganligi ustidan shikoyatlar; • prokurorning huquqiy hujjatni g‘ayriqonuniy deb topish haqidagi arizasi (FPKning 264-moddasi). Davlat organlari va boshqa organlar, shuningdek, mansabdor shaxslarning hay‘at tarkibi tomonidan hamda yakka tartibda amalga oshirilgan va pirovard natijada: • fuqarolarning huquqlari va erkinliklari buzilishiga; • fuqarolarning o‘z huquqlari va erkinliklarining amalga oshirilishi yo‘lida to‘sqinliklar vujudga kelishiga; • fuqaro zimmasiga birorta g‘ayriqonuniy ravishda biron-bir javobgarlikka tortilishiga sabab bo‘lgan xatti-harakatlari (qarorlari) sudga shikoyat qilinishi mumkin bo‘lgan xatti-harakatlar jumlasiga kiradi. Alohida tartibda ko‘riladigan ishlar. Alohida ish yuritish tartibida ko‘riladigan ishlar shunday fuqarolik ishlaridirki, bular yuzasidan 14 www.ziyouz.com kutubxonasi huquq to‘g‘risidagi nizo bo‘lmaydi, arizachi sudga faqat o‘z muddaosini bildiradi. Bu turkum ishlarda ishtirok etuvchi shaxslar arizachilar va boshqa manfaatdor shaxslar hisoblanadilar

⁴ Toshkent «ILM ZIYO» 2012 12-15 betlar

va alohida tartibda ko'riladigan ishlar huquq to'g'risidagi nizoni hal etish bilan bog'liq bo'lmaydi. Agar alohida tartibda yuritiladigan ishni ko'rish vaqtida sudga taalluqli huquq to'g'risida nizo kelib chiqsa, sud arizani ko'rmasdan qoldirib, ishda ishtirok etuvchi shaxslarga umumiy tartibda da'vo taqdim etishni taklif qiladi (FPKning 282-moddasi). Alohida tartibda sud ishlarini yuritish uchun tegishli fuqarolik ishlarida huquq to'g'risidagi nizoning mavjud emasligi va buning oqibatida taraflar bo'lmashligi bu turdagi sud ishlarini yuritishni fuqarolik jarayoni huquqiga oid sud ishlarini yuritishning mustaqil turi deb hisoblashga asos bo'ladi. Alohida sud ishlarini yuritishning o'ziga xos xususiyatlari maxsus tartibda sudlar tomonidan ko'rib hal qilinadigan fuqarolik ishlarining tabiatidan kelib chiqadi va mazkur ishlar qonunda ko'rsatilgan ayrim istisnalar bilan sud ishlarini yuritishning umumiy qoidasi asosida hal qilinadi. FPKning 4-kichik bo'limida keltirilgan sud tomonidan alohida ish yuritish tartibida ko'riladigan ishlarga quyidagilar kiradi: 1) yuridik ahamiyatga ega bo'lgan faktlarni belgilash to'g'risidagi ishlar (31-bob); 2) fuqaroni bedarak yo'qolgan deb topish va fuqaroni o'lgan deb e'lon qilish to'g'risidagi ishlar (32-bob); 3) fuqaroni muomala layoqati cheklangan yoki muomalaga layoqatsiz deb topish to'g'risidagi ishlar (33-bob); 4) g'ayriixtiyoriy tartibda psixiatriya statsionariga yotqizish (331-bob); 5) mol-mulkni (ashyoni) egasiz deb topish to'g'risidagi ishlar (34-bob); 6) taqdim etuvchiga deb berilgan hujjatlar yo'qolgan taqdirda, ular bo'yicha huquqlarni tiklash to'g'risidagi ishlar (35-bob).

Xulosa.

Fuqarolik protsessual huquqi huquq tizimining mustaqil va muhim tarmoqlaridan biri sifatida fuqarolarning buzilgan yoki nizolashilayotgan huquq va qonuniy manfaatlarini sud orqali himoya qilishning protsessual tartibini belgilaydi. Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, fuqarolik protsessual huquqining tushunchasi uning sud hokimiyati faoliyati bilan uzviy bog'liqligida, ya'ni fuqarolik ishlarini ko'rish va hal etish jarayonida yuzaga keladigan protsessual-huquqiy munosabatlarni tartibga solishida namoyon bo'ladi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, fuqarolik protsessual huquqining predmeti sud, taraflar va boshqa protsess ishtirokchilari o'rtasida fuqarolik ishlarini yuritish jarayonida

vujudga keladigan ijtimoiy-huquqiy munosabatlar majmuini tashkil etadi. Ushbu munosabatlar protsessual shakl, protsessual huquq va majburiyatlar hamda sudning rahbarlik roliga asoslanadi. Mazkur munosabatlarning huquqiy asoslari O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolik protsessual kodeksi normalarida mustahkamlangan.

Shuningdek, fuqarolik protsessual huquqining metodlari o‘ziga xos xususiyatga ega bo‘lib, unda imperativ va dispozitiv metodlarning uyg‘unligi kuzatiladi. Imperativ metod sudning boshqaruv va nazorat vakolatlarida ifodalanar ekan, dispozitiv metod taraflarning protsessual huquqlarini mustaqil amalga oshirish imkoniyatida namoyon bo‘ladi. Ushbu metodlarning o‘zaro muvozanati protsessual tenglik, tortishuvlilik va qonuniylik prinsiplari asosida ta’minlanadi.

Umuman olganda, fuqarolik protsessual huquqining tushunchasi, predmeti va metodlarini tizimli ravishda o‘rganish sud-huquq tizimini takomillashtirish, protsessual samaradorlikni oshirish hamda fuqarolarning sud orqali himoyaga bo‘lgan konstitutsiyaviy huquqlarini yanada mustahkamlashga xizmat qiladi. Mazkur yo‘nalishdagi ilmiy tadqiqotlar fuqarolik protsessual qonunchiligini rivojlantirish va sud amaliyotini yanada takomillashtirish uchun muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. *11.A. Karimov*. O‘zbekiston Konstitutsiyasi — biz uchun demokratik taraqqiyot
2. yo'lida va fuqarolik jamiyatini barpo etishda mustahkam poydevordir. O‘zbekiston
3. Respublikasi Konstitutsiyasining 17 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi
4. ma'ruzasi (2009-yil 5-dekabr). T., «O‘z.bekiston»>, 2009, 26-bet
5. Toshkent «ILM ZIYO» -2012
6. Fuqarolik pratsesual kodeksi
7. Lex.uz elektron platformasi
8. www.ziyouz.com